
TARİH ve “TARİH-DIŞI” ARASINDA GELENEK

✱

*İlhami Güler**

ÖZET

İnsan özgür ve potansiyelleri de henüz tükenmemiş, açılmamış olduğu için yanlış, eksik ve sınırlı şeyler üretebildiği gibi; doğru, dayanıklı ve yararlı şeyler de üretebilmektedir. Her geçmişin bir değer olduğu düşüncesi yanlış olduğu gibi; her yeninin de değer olduğu düşüncesi aynı oranda doğru ve yanlıştır. Önemli olan Allah'ın bize vermiş olduğu plastik gücü (vicdan, akıl, irade) güçlendirerek geçmişten seçimler yapabilmek ve geleceği yaratmaktır. Tarihin salt tekerrür olduğuna inananlar ise tarihi yapanların nesnesi olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, tarih, tarih-dışı, din, yenilik, akıl

GİRİŐ

Gelenek, bir toplumun (millet) veya topluluğun (şehir, kasaba, köy) tarihten devraldığı, getirdiği düşünce (dünya görüşü, doktrin, ideoloji), davranış kalıpları ve kurumların toplamını ifade eden bir cins isim (kavram)dır.

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Tarihte ve günümüzde birden çok gelenek vardır. Geleneği mümkün kılan unsurlar ırk, dil, coğrafya, iklim, yerleşim birimleri ve yaşam tecrübeleridir.

Kabaca, endüstri devrimi öncesi -ortaçağ- toplumları "Geleneksel toplumlar"dır. Yani geleneklerin egemen olduğu, değişimin yavaş olduğu toplumlardır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, o dönemde çoğunlukla birey, toplumun veya dinî cemaatin (mezhebin) bir uzvu idi. Belirleyici olan toplum, din, dinî kurum (Kilise) idi. İkincisi, ortaçağda hareket yavaştı. Çünkü enerji kaynakları kas gücü ve hayvanlardı. Bundan dolayı da hem üretim (emtia) azdı, hem de ulaşım-dolaşım ve iletişim yavaştı. Kıta Avrupasında 'Aydınlanma' ile birlikte bireyin önemi, özgürlüğü, akli ön plana çıkarken; endüstri devrimi ile yeni enerji kaynakları (buhar gücü, elektrik vs.)nin keşfedilmesiyle (sanayileşme) nesne, olay sayısı artarken her türlü hareketlilik de hızlandı. Dinî doğmaların ve kurumların tasallutundan özgürleşen insan akli, doğayla giriştiği etkileşimde yeni ilişkiler keşfetti (bilim); yeni eşyalar icad etti (teknik). Toplumsal hayatta yeni kurumlar inşa etti, insan için yeni davranış kalıpları geliştirdi. 16. yüzyıldan sonra kıta Avrupasında meydana gelen değişme-dönüşme bütün dünyayı etkiledi ve Avrupa dışı toplumlarda, moderniteden etkilenme oranında bir gelenek-modernlik ayrışması, sorunu ortaya çıktı.

Şunu öncelikle belirtelim ki, fizik-teknik olarak gezegenimizin çehresi son dört yüzyılda oldukça değişmiştir. Ne insanlar, ne de nesnelere ve olaylar ortaçağlardaki gibi değildir. Bu anlamda 'modernite', Habermas'ın dediği gibi, sırtımızdaki deri gibidir. Kurumsal ve davranışsal olarak da modernite, dünya toplumlarını hayli etkilemiştir. Modernite bir yönüyle geleneğe dönüşerek, bir yönüyle de kendini yenileyerek devam ediyor. Modernitenin bir yönüyle metafizik (iman-ğayb) ve moral (ahlâk) anlamda bir haddi aşma (istihna, tuğyan) ve yoldan çıkma (dalalet) olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

Geleneksel bir toplum olan Osmanlı toplumu 1800'lerden itibaren, modernleşmiş Avrupa toplumlarının saldırısına maruz kalmış, 150 yıllık bir boğuşma ve bocalamadan sonra çökmüş ve ondan arta kalan parça ise (Türkiye Cumhuriyeti) yönetici elit itibariyle moderniteye teslim olmuş; halk itibariyle de ona nisbî olarak direnmiştir. 2000'ler itibariyle modernlik kurumsal, düşünsel ve davranışsal düzeyde oldukça içselleştirilmiştir. Ağırlık kırsal kesim olmak kaydıyla bazı toplumsal kesimler ise hâlâ geleneğe bağlılığını sürdürmekte ve direnmektedir.

Düşünce, kurum ve davranış kalıpları halinde Gelenek ve Yenilik hakkında önce şu tespitleri yapalım. Gelenek, eğer yanlış veya miâdını doldurmuş, eskimiş, işlevselliğini yitirmiş, reel istinadgâhlarını kaybetmiş ise

terkedilmelidir. Yok eğer, doğru, metanetini, dayanıklılığını, işlevselliğini yitirmemişse, miâdını doldurmamış ise sürdürülmelidir. Yeni olan da eskiye (geleneğe) oranla doğru, değerli, fonksiyonel veya faydalı olmak kaydıyla orijinal (yep-yeni) ise onu olumlu karşılamalı. Tersine, yozlaştırıcı, yanlış, zararlı ise iltifat edilmemeli. Sözü burada Bedfüzzaman Nietzsche'ye bırakacağım: "İster bir insanda ya da toplumda, ister bir kültürde olsun uykusuzluğun, geviş getirmenin, tarih duygusunun [Gelenekçiliğin İ.G.] bir sınırı vardır, bu sınıra gelip dayandı mı, yaşayan bundan zarar görür ve sonunda yok olup gider. Eğer geçmişin (geleneğin) bir sınır (ölçü) ile bugünün mezar kazıcısı olması istenmiyorsa, onun (geleneğin) unutulması gereken sınırını belirlemek için bir insanın, bir ulusun, bir kültürün "plastik gücünün" ne denli büyük olduğunun iyice bilinmesi gerekirdi. "Plastik güç"le demek istediğim, kendi içinden kendine özgü bir biçimde gelişen güç, geçmiş ve yabancı olanın biçimini değiştiren, ona yeniden biçim veren, yaraları iyileştiren, yitirilene yerine koyan, kırılan biçimlere kendi içinden yeni bir biçim veren güç."¹

Kimlik ve kişilik sahibi her bir birey ve toplum bir gelenek içinde olmak zorunda olduğundan, Nietzsche bunun farkındadır: "Her canlı ancak belli bir çevren (ufuk) içinde sağlıklı, güçlü ve verimli olabilir; bu canlı kendi etrafına bir çevren (ufuk) çekmesini bilemiyorsa ve kendi görüş açısını yine bencilcesine bir başkasınınkinin (yabancınnın) içinde yerleştirmesini, onun çerçevesinin içine kaymasını bilemiyorsa bitkin düşer, ya da büyük bir hızla göçüp gitmeye sürüklenir."² Birey ve toplum, kimliğinin ve kişiliğinin bu zorunlu kurucu unsurlarına sahip olmakla birlikte tarih içinde yürürken çok dikkatli olmak zorundadır. "Esenlik, insanın tam zamanında unutmayı bilmesine [terketmesi gereken geleneksel unsur İ.G.] bağlı olduğu gibi, tam zamanında anımsamayı bilmesine de bağlıdır; tarihsel bir duyusun her zaman, tarihsel olmayan bir duymanın [algılama, yenilik] da ne zaman zorunlu olduğu, insanın güçlü içgüdüleriyle sezmesine bağlıdır. İşte okuyucunun üzerinde düşünmeye çağrıldığı önerme şudur: "Tarihsel olmayanla (yenilik) tarihsel olan (gelenek) bir kişinin, bir toplumun, bir kültürün sağlığı için aynı ölçüde zorunludur, gereklidir."³

Bir kabiliyetler toplamı olarak insanı tarihte bütünüyle gerçekleşmiş, açılmış, çiçeklenmiş, olmuş-bitmiş bir varlık olarak görmeyen Nietzsche, insan için potansiyellerin 'ebedî dönüş' içinde gelecekte aktüelleşeceği kanaa-

¹ Nietzsche, Friederich, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul, 1996, 64-65.

² Nietzsche, *a.g.e.*, 66.

³ Nietzsche, *a.g.e.*, 66.

tindedir. Bu nedenle bugünkü 'insan'ı ara bir aşama olarak görür ve "üst-insan – übermen" in yolunu hazırlamaya çalışır. Bu bağlamda, her zaman tarihte gerçekleşmiş ve tekrar edenin dışında 'yeni' ifade eden bir "tarih-dışı" vardır. Bu konuda şöyle diyor: "... öyleyse belli bir ölçüde tarih-dışı olanı duyabilme, sezebilme yetisini daha önemli ve daha öncelikli bir yeti olarak göz önüne almamız gerekir; çünkü bu yetide, doğru, sağlam ve büyük olan bir şeyin, gerçekten insanca olan bir şeyin ancak kendisinde gelişebileceği bir temel bulunur. Tarih-dışı, çepeçevre kuşatan bir sfere benzer; bu sfer içinde yalnızca, bu sferin ortadan kalkmasıyla yeniden yok olmak üzere yaşam doğar. Şurası bir gerçektir ki, insanın düşünerek, düşünüp taşınarak, kararlaştırarak, ayırıp birleştirerek o tarih dışı öğeyi sınırlandırmasıyla, o ortalığı kuşatan sis bulutlarının içinde aydınlık, parlak bir ışığın doğmasıyla, -imdi, ancak geçmişi yaşam için kullanmak ve olup bitenlerden yeniden tarih yapmak, yaratmak gücüyle, insan insan olabilir; ama tarihi aşırı olarak kullanunca da insan yeniden tükenir; tarih-dışı olanın o örtüsü olmadan da insan hiçbir zaman hiçbir şeye başlayamayacaktı ve başlamaya da cesaret edemeyecekti."⁴ "O (Allah) her an (yeni) bir iştedir" (55/Rahman, 29) ayeti, Tanrı'nın hep aynı olanı tekrar yaratmadığı, O'nun da tarih-dışına imkân tanıdığını gösterir. İnsanlık tarihi, bazen yavaş bazen de hızlı (özellikle 16. yüzyıldan sonra) Nietzsche'nin dediği bu tarih-dışına doğru bir yürüyüştür. Kıyamete kadar da sürecektir. Peki bu tarih-dışına yürümede, İbrahimî-monoteistik evrensel 'ed-Dîn' açısından sabit-değişmez olanlar nelerdir?

Bizim geleneğimizin merkezinde uzun tarihler boyunca din (İslâm) olduğu için, gelenek-din-yenilenme sorunu önemli bir sorundur. İbrahimî-monoteist dinin vahiy geleneğinin son ürünü (Kur'an) mevsuk olarak elimizde olduğu için ona başvurarak sabit-değişken, asalet ve muasara, gelenek ve tecdid konusunda bir kriter oluşturabiliriz. Şunu hemen söyleyebiliriz: Hz.Nuh (yaklaşık M.Ö. 3500'ler)tan beri bütün vahiylerde tekerrür eden ana unsurlar 'ed-Dîn'dir. Bu da genel olarak üç unsurdur. Tevhid, Mead ve Adalet (ahlâk, salih amel). Bunların değişmeme gerekçesi de makûl ve mantıkîdir. Allah bir'dir, Ahiret gerçekleşecektir ve temel ahlâkî sorumluluklar insan tabiatı değişmediği için değişmez. Kur'an şöyle der: "Sen yönünü, yalan, yanlış, temelsiz, saçma olan (bâtıl) her türlü kanaati-inancı reddederek kararlı bir biçimde dine; Allah'ın insanları kendisine göre yarattığı fıtrata, tabiata (vicdana) dön. Çünkü Allah'ın yarattığı fıtratta hiçbir değişiklik yoktur. İşte gerçek din budur, fakat insanların çoğu bunu bilmiyorlar." (30/Rum, 30). Bütün peygamberlere iletilen evrensel espri-öz ayınıdır: "O, din konu-

⁴ Nietzsche, *a.g.e.*, 67.

sunda Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din olarak emretmiştir. (Hepsine şöyle demiştir): Dini dosdoğru ayakta tutun ve ayrılığa düşmeyin." (42/Şûrâ, 13). Bu din, insanlığı nihilizmden kurtararak güven ve huzur içinde Aşkın'a, Tanrı'ya bağlayan yoldur (sebil, sırat): İman ve İslâm. (Bu kavramların etimolojik köklerine dikkat!) Bu sabit, değişmez ve evrensel (bütün insan ve toplumlar için geçerli) öz tarihsel bir form içinde bu peygamberlere verilmiştir (şeriat): "Her bir peygambere ayrı bir şeriat (şir'aten) ve yöntem vermişizdir." (5/Mâide, 48). "Seni de (Hz.Muhammed) dinden (mine'l-emri) bir şeriat üzere kıldık." (45/Câsiye, 18). "Her çağa özgü (ecel) ayrı bir hüküm vardır. Allah (önceki mesajlardan) dilediğini yürürlükten kaldırır, dilediğini de bırakır. Çünkü ilâhî mesajın (hükümlerin) kaynağı odur." (13/Ra'd, 38-39).

Tarihî süreç içinde şeriatlar (formlar) tarzında tezahür eden ilâhî dinin formunun değişmesini zorunlu kılan husus, Nietzsche'nin 'tarih-dışı' dediği, değişen şeydir. Son vahiy (Kur'an)deki 'şimdi' veya o tarihin gereksinmesi olarak ortaya çıkan formu (şeriatı) tarihin ilerlemesiyle (geçmesiyle) reforma tâbi tutmak (içtihad-tecdid) müslümanların vicdanî-entelektüel sorumluluğunda olan bir husustur. İslâmî evrensel özneliliğin tarihî ortamlarla ilişkisi ne ilk formu donduran 'özcü' bir ilişkidir; ne de oportünist bir ilişkidir. Bu ikisinin ötesinde, 'yeniden-kurucu' bir ilişkidir (tecdid). Bunu sahabeden Hz.Ömer ciddiyetle kavramış ve gereken adımları da kendi tarihselliği içinde atmıştır. Ondan sonra bu yenilikçi damar (Ehlu'r-Rey) cılız da olsa bir müddet devam etti. Fakat gelenekçi damar (Ehlu'l-Eser, Ehlu'l-Hadîs, Ehlu's-Sunne) veya logosa karşı mitos, İslâm toplumlarına egemen olmuştur. İslâm toplumlarının çöküşünün ana nedeni geleneğin mutlak egemenliği ve değişimin algılanamaması ve yönetilememesidir. Yoksa İslâm'dan uzaklaşma falan değildir.

Geçmişte vukû bulanı 'anıtsallaştırma' ve 'koruma' anlamındaki bir tarih duygusu olarak gelenekçilik; muhafazakârlık, milliyetçilik, statükoculuk, sağcılık ve istikrarı savunma ile akrabadır. Bu anlamda gelenekçilik ölümlerin yaşayan imanıdır. Bu gelenekçilik, insanın el becerilerini geliştirir; ancak, insanın düşünme ve aklî kabiliyetini dumura uğratar.

Bu bağlamda geleneğin aslî nitelikleri olarak ileri sürülen bazı hususları gözden geçirmemiz gerekir.

1. "Süreklilik" geleneğin 'sebeb-i vücûdu' olarak ileri sürülür.⁵ Doğruluğunu ve metanetini, vicdanımız ve yaşam tecrübelerimizde ortaya koymuş

⁵ Armağan, Mustafa, *Gelenek*, İstanbul, 1992, 19.

olan hususlar elbette ki, sürekli olmalıdır. Onların değiştirilmesi, bizim de yok olmamız ve 'kendi' mizi inkâr etmemiz, yabancılaşmamız, yozlaşmamız, soysuzlaşmamız anlamına gelir. Ancak bu, tarihte ürettiğimiz veya devraldığımız her şeyin sürekli olacağı anlamına gelemez. Reel istinadgâhlarını veya değerini yitirmiş olanın, sürekli olacağı anlamına gelemez. Reel istinadgâhlarını veya değerini yitirmiş olan sürekli olmamalıdır. Bunların neler olduğunu tespit etmek de Nietzsche'nin 'plastik güç', dediği koruyucu ve ayıklayıcı kabiliyetin gücüne bağlıdır. Süreklilik, sürekli 'Ben' diyebilmedir. Ancak, insan tekinde olduğu gibi büyüme, değişme içinde olmak kaydıyla. Gelen(eğ)in şimdi (hayat) içinde sürekli olarak şuurlu ve kasdî bir şekilde tutulması gerekir. Yenilik, eskinin, kadîm olanın yeninin aynasında; asalet ise, yeni olanın eskinin, kadîmin, öncekinin aynasında görülmesidir.

2. Seleflerin üstünlüğü veya geçmişe saygı⁶ geleneğin ikinci aslı niteliği olarak sayılır. Kategorik olarak bu da yanlıştır ve anıtsallaştırıcı, koruyucu tarih duygusunun bir ürünüdür. Hiçbir şey, geçmişte olduğundan dolayı değerli olamaz. Tarih, erdemlerimiz ile birlikte kusurlarımızı da kurduğumuz yerdir. Tarihte önce gelenin, sonra gelenden zorunlu olarak bir üstünlüğü olmadığı gibi; sonra gelenin önce gelene de zorunlu bir üstünlüğü yoktur. Geçmişten şimdiye taşınabilecek, şimdiyi kurmamıza yardım edecek unsurlar bulma imkânımız ve hakkımız vardır. Ancak bu, geçmişin müzahrefatını korumayı veya ona saygı duymayı gerektirmez. Kategorik olarak insanın 'şimdi'de ürettiği her şey -MacIntyre'ın dediği gibi- gelecekte aşılmaya mahkûm değildir.⁷ Bizim geleneğimiz, sefelin otoritesi üzerine kurulmuştur. "el-İttiba' hayrun mine'l-ibtida' = öncekilere uymak, itaat etmek, yenilik çikarmaktan hayırlıdır." "Küllü hayrin fi itba'i men selef; ve küllü şerrîn fi ibtida'i men halef = Her türlü hayır öncekilere uymakta; her türlü şer de sonrakilerin çıkardıklarındadır." Çiğnenmiş, gidilen yol anlamında 'sünnet' kavramının sünnî dinî düşüncedeki otoritesi ve yeri, 'Ehl-i Sünnet'in gelenekçiliğini ve geçmişe bağlılığını gösterir.

3. Geleneğin üçüncü niteliği, kâmil ve eksiksiz olduğu inancıdır.⁸ Bir kültürü, bir toplumu çürüten ve çökerten şey işte bu inançtır. Bu inanca sahip olanlarını, oluş halinde olan için sezici bir içgüdüğü yoktur. Oluş halinde olanı algılama kapasitesi yoktur. Yeni olan her şeyi 'türedî' olarak görür. İcad çıkaranlar hoş karşılanmaz. "Eski köye yeni âdet getirenler" lanetlenir. "Her yenilik (bidat) dalalettir ve bunu çıkaran da cehennemliktir." Bilge, adil ve

⁶ Armağan, *a.g.e.*, 19.

⁷ Hünler, Solmaz Zelyut, *İki Adalet Arasında*, Ankara, 1997, 142.

⁸ Armağan, *Gelenek*, 20.

hakka niyetli olabilirsiniz; ancak, yeterlilik duygusuna kapılmışsanız çöküş kaçınılmazdır. Osmanlı toplumu bunun iyi bir örneğidir.

4. Geleneğin kurucu-aslına veya asrına yakınlık, otantiklik, sahilik hissi (ortodoksi)⁹ geleneğin aslî bir niteliğidir. Burada da kurucu asılların, değişmez doğruların nasıl teorileştirileceği önemli bir sorundur. Kurucu asıllar, tarihsel olaylar ve onların dogmalaştırılmış şekilleri midir (Hıristiyanlık); akla, ahlâka ters olan asıllar mıdır (Seçilmişlik, özel ahid, vaadler-Yahudilik); yoksa kurucu tecrübenin (610-632) kurucu evrensel ilkelerini değil de formunu da (şeriat) asıllaştırmak mıdır (Ehl-i Sünnet)? Bunların iyice tartışılması gerekir. Ortodoksi her zaman bütün gerçekliği tüketmez. Bu bir yanıldır.

5. Kayıtsız-şartsız itaat isteği geleneğin bir diğer hususiyetidir.¹⁰ İtaat, otorite çeşidine göre meşruiyet kazanır veya kazanmaz. Gelenek eğer, akli ve ahlâkî bir otoriteye itaate çağırıyorsa meşrudur. Çünkü makes yeri vicdanımızdır ve ma'naya her zaman açıktır. İlişki ahlâk, hukuk, rıza, özgürlük, maslahat zeminine dayanıyordur. Ancak, otorite akıl dışı ve güç temeline dayanıyorsa gayri meşrudur. İslâm'ın otoriteleri Allah (Kur'an), Peygamber (Hadîs) ve Akıl-Vicdandır. Akıl dışı otoriteler ise kategorik olarak tarih, toplum (ırk), devlet, para, içgüdüler, lider, parti, sınıf vs. olabilir.

6. Geleneğin aslî bir niteliği de toplumsal hayatta 'hıyerarşik' olarak tecessüm etmesidir.¹¹ Hıyerarşî'nin tek meşruiyet kaynağı ahlâk (takva) ve ehliyettir. Estetik olarak da beğeni duygusunun gelişmişliğidir. Kurumlar, maslahat ilkesi ile birlikte bu ilkelere göre hıyerarşize edilmelidir. Bunların dışında, (para, güç, ırk vs.) hiçbir hıyerarşî meşruiyeti yoktur. Bunların dışındaki hıyerarşiler (monarşî, aristokrasi, din adamları-teokrasi) toplumu ve kültürü çürütücüdür. Uzakdoğunun ve Yeni Eflâtunculuğun mistik karakterli hıyerarşî anlayışları, ontik ve pramidal olarak yukarıdan aşağı (düşüş) dikey iken; İbrahîmî-monoteist evrensel İslâm'ın hıyerarşî anlayışı etik bağlamda, yatay düzlemde ön-ileri (9/Tevbe, 61; 65/Vakıa, 10) ve arka-geri (9/Tevbe, 81; 48/Fetih, 11) şeklindedir.

7. İstikrar, geleneğin bir diğer niteliğidir.¹² İstikrar, insanoğlunun güven, huzur ve tembellik duygularının bir tezahürüdür. Hayatın sürekli hareket halinde oluşu, ontolojik olarak istikrarı imkânsız kılar. Doğru olan hafıza ve algı gücünü birleştirerek geçici istikrarlar kurmaktır. Hafıza sabit olanı, algı

⁹ Armağan, a.g.e., 20.

¹⁰ Armağan, a.g.e., 20.

¹¹ Armağan, a.g.e., 20.

¹² Armağan, a.g.e., 20.

ise geçici olanı ve oluş halinde olanı algılar. Çoğunlukla istikrar olarak algılanan 'rutin', şuurun kaybolmasıdır. Uyuma ve gevş getirme totaliteyi çürütür. İstikrarı genellikle egemen sınıflar savunur. Oysa toplum sınıflara ayrılmışsa, kavramlar aynı anlama gelmemeye başlar. İstikrarı savunanlar çoğu zaman sınıfsal, zümresel çıkarlarını savunuyorlardır.

Sonuç olarak, insan özgür ve potansiyelleri de henüz tükenmemiş, açılmamış olduğu için yanlış, eksik ve sınırlı şeyler üretebildiği gibi; doğru, dayanıklı ve yararlı şeyler de üretebilmektedir. Her geçmişin bir değer olduğu düşüncesi yanlış olduğu gibi; her yenin de değer olduğu düşüncesi aynı oranda doğru ve yanlıştır. Önemli olan Allah'ın bize vermiş olduğu plastik gücü (vicdan, akıl, irade) güçlendirerek geçmişten seçimler yapabilmek ve geleceği yaratmaktır. Tarihin salt tekrür olduğuna inananlar ise tarihi yapanların nesnesi olmuşlardır.

ABSTRACT

TRADITION BETWEEN HISTORY AND "OUT OF HISTORY"

Humanbeing, produce incomplete and limited as well as right, strong and useful things because he is free and has not consume all his potential yet. As the idea that all kind of "past" is a value itself is wrong, the idea that all "new" is a value itself is at the same level wrong and right. The important point is to select from the history and to create the future by making stronger "the plastic power" (conscience, reason and will) given by God. The people who believe that history is not but repetition is became the object of the history makers.

Keywords: Tradition, History, Modernity, Islam